

Sárkányok, főurak, asszonyok. A Báthoryak a művelődés- és irodalomtörténetben

Szerkesztette Mercs István, az előszót írta Kiss Gy. Csaba, az angol nyelvű szövegeket gondozta Drótos Richárd, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza, 2015 (Modus Hodiernus, 7), 280 l.

A Nyíregyháza–Nyírbátor–Vaja városok által alkotott háromszögben az utóbbi évek során jelentősen fellendült a Báthory-kutatás. Nagymértékben köszönhető ez a nyíregyházi alapítású Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, a Nyírbátori Báthori István Múzeum Baráti Köre és a nagymúltú vajai Vay Ádám Muzeális Gyűjtemény körül kialakult, egymást is támogató, regionális jellegű hagyománykutatási és -őrzési munkálatoknak. Eredményeik általában konferenciakötetekben jelennek meg, mint történt ez a *Tanulmányok Nyírbátor és a Báthori család történetéhez* című gyűjtemény (szerk. DÁM László, Nyírbátor, Báthori István Múzeum és Baráti Köre, 1986) és *A Báthoriak kora: A Báthoriak és Európa* (szerk. ULRICH Attila, Nyírbátor, Jósa András Múzeum, 2008) esetében is.

A jelen kötet is hasonló körülmények között született meg Nyírbátorban: 2011. december 12-én volt 425. évfordulója Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel-litván király litvániai Grodnóban bekövetkezett halálának. A konferencia szervezői két nagy témakört helyeztek a tárgyalás centrumába: 1) A Báthoryak megjelenítése saját koruk történeti és/vagy szépirodalmi műveiben; 2) A későbbi korok művészeti és irodalmi alkotásának/alkotásainak tárgyalása, melyek témájuk alapjául a Báthory család valamelyik tagját választották.

A tanulmányok tag regionális horizontját Kiss Gy. Csaba tudós előszava pontosan jelölte ki:

Időben és térben változatos utakat járhatnak végig a tanulmánykötet olvasói a Báthoryak sorsát és utóéletét követve. Mintha Németh László „keleti Golf-áramának” a nyomát követve járnánk Velencétől a Balti-tengerig. Kalauzaink a hazai művelődéstudomány jeles képviselői mellett Báthory István király egykori országaiból származó tudósok, erdélyi, lengyel és litván kutatók. Jól bizonyítja mindez, hogy mennyire fontos átlépni a nemzeti történeti narratíva határain, mennyire fontosak a közös nemzetközi kutatások, az eredmények szembesítése egymással.

E célok megvalósítására Báthory István fejedelem-királynál alkalmasabbat keresve sem lehetne találni. A történelem mellett a művelődéstörténet több tudományszakja talál kínálkozó terepet vizsgálódásai számára.

A kötet ismertetésére legkézenfekvőbb módszer a mű szerkesztési megoldását követni, amely a meghatározott célok és a kronológiai szempont összehangolásából adódik.

Kiss Farkas Gábor *Franciscus Pescennius Niger Báthori Miklós váci püspök udvarában és a Scholasticum Orosianae iuventutis dramma* című tanulmányában, melyhez a *dramma* szövegének kritikai kiadását is mellékeli, a dalmát származású velencei humanista tanár-filozófus, Franciscus Pescennius Niger (Czernoevics, Franjo Niger, Francesco Negro) tevékenységét tekinti át, akinek neve nem ismeretlen az európai humanista kapcsolatokat, illetve azok magyar vonatkozásait kutatók előtt. Magyarországon többször is megfordult. Legfontosabb szerepét a váci püspök, Báthori Miklós (1474–1506) udvarában teljesítette, ahol gimnáziumot alapított, amelynek egy ideig vezetője is volt. A műveltségéről elhíresült Báthori valószínűleg Bolognában tanult, Galeotto Marzio tanítványának is nevezte. Nemzetközi kapcsolatait jól jellemzi, hogy a neoplatonizmus vezető személyiségével, Marsilio Ficínóval váltott levelei annak levélgyűjteményében is helyet kaptak, s jelentős humanisták ajánlották neki művüket. Könyvtárának néhány kötete Európában szétszóródva ma is fellelhető; sírfelirata arról tanúskodik, hogy maga sem idegenkedett az írástól. 1469-től szerémi, 1475-től váci püspök volt, e minőségében hívhatta meg Nigert, iskolaalapítási céllal.

Niger pedagógusi-retorikai-filozófiai tevékenysége nem választható el Magyarországtól: Ercole d'Este fogadta fel őt Ippolito d'Este esztergomi ephorusaként, s Beatrix királyné bízta meg, hogy tartson előadásokat Pliniusról és a dialektikáról. Aldus Manutiusnál pedig állítása szerint Magyarországon fellelt s eltulajdonított kéziratból jelentette meg Firmicus Maternus asztrológiai művét, a *Mathesist* (1499). Váci működéséről önéletírásában emlékezik meg, és saját szövegéből tudjuk meg azt is, hogy padovai tanárkodása idején érte őt „Horosium polgárainak” meghívása egyben Galeotto Marzio ajánlása, egy „nyilvános iskola igazgatására a legjobb feltételekkel, náluk két évet időztem” (18). Magyarországi tevékenységének azonban bizonytalan a kronológiája. Kiss Farkas Gábor sejtése szerint Magyarországon készülhetett a *dramma* is a poétikai és retorikai művekben és terminológiában járatos szerzőtől, aki a levélírás mikéntjéről kézikönyvet adott ki, amely sok kiadást ért meg Európa-szerte. A mű címébe befoglalt helynév erre enged következtetni. A műfaj első látásra iskolajátéknak tűnhet fel, azonban az alapos irodalomtörténeti elemzés kimutatja, hogy a szöveg valójában „színpadra vitt, előadott többszereplős cselekmény”, s „modern fogalmakkal liturgikus szövegkönyv”-ként értelmezi.

A szerző arra is nagyon plauzibilis választ ad, hogy hol mutathatták be a darabot. Hol lehetett az az „Orosiana iuventus”, melynek iskolás tagjai valószínűleg elő is adták, Szent Miklós áldását kérve produkciójukra, illetve Szent Miklós püspököt, az iskolások védőszentjét köszöntve benne és általa. Bármilyen kézenfekvő megoldásnak tűnik Báthori Miklósnak, az iskola mecénásának köszöntésére szerzett, s a gyermekpüspök-hagyományára alapuló iskolás játékkalomban, a szöveg sehol nem utal személyére. Ugyanakkor a nemzetközi szakirodalom vélekedése, hogy az „Orosium” Araddal lenne azonos, szintén tarthatatlannak látszik. Kiss Farkas Gábor megoldási javaslatát korábbi szövegből adathozható: Váradra, Váradolaszira teszi át a helyszínt az a tény, hogy III. Béla idejéből oklevél a bihari püspök székhelyét „Orosiensis”-ként említi. Ehhez még csak annyit tehetnénk hozzá, hogy Oloszi, Váradolaszi még a 17. századi forrásokban is gyakran szerepel Oloszi vagy Váradolaszi formában.

A magyar történelem egy korábbi Báthori Istvánja – az erdélyi vajda – és a segítségére siető Kinizsi Pál volt a főhőse annak az ütközetnek, amely a Szászsebes környéki Kenyérmezőn zajlott 1479. október 13-án, s a törökök elleni győzelemmel végződött. A csata irodalmi recepciójával két tanulmány is foglalkozik a kötetben.

Az egyik Vadai István rejtelmes című írása *Fel is út, le is út! A kenyérmezei ütközet a régi magyar irodalomban*. A viadalt megörökítő kéziratos vagy nyomtatott versek, históriák szövegének szoros összevetésével, filológiai-textológiai problémák rendkívül alapos vizsgálatával nyert eredményeiből levont irodalomszociológiai, elméleti következtetések levonásával – miközben roppant fontos szövegjavításokra is javaslatot tesz! – jut el tanulmánya címében meghatározott célul kitűzött fő kérdésére a válaszhoz: az pedig: „Fel is út, le is út!” Ezzel az irodalomtudósok évszázados vitáját is felidézve textológiai, irodalomtörténeti felelettel saját álláspontot kínál fel arra, hogy a régi magyar irodalomban miként alakult az orális és az írásbeli kultúrjavak mozgásának, kommunikációjának modellje. Nemzetközi szakirodalmi álláspontra is támaszkodva foglalja össze saját véleményét: „Az egykori szóbeli ének előbb humanista latin prózává válik, onnét merít belőle majd a deákos műveltségű, írásban alkotó historiaszerző, hogy aztán a vers popularizálódva visszajusson a szóbeliségig.” (44.) Vagyis szó sincs arról, hogy a szóbeli költészet csak szájról szájra terjedhetne.

Ugyanennek a kenyérmezei ütközetnek egy másfajta szöveghagyományával foglalkozik Egyed Emese is *A kenyérmezei csata egy erdélyi (iskola)drámában* címmel. A *Comedia generalis de conflictu Turcorum et Hungarorum vel actus generalis de Turcis et Hungaris* (Komédia a törökök és magyarok csatájáról). A darab nem ismeretlen az irodalom- és színháztörténészek előtt, két kiadást is megélt kéziratának érdekessége, hogy Jókai jól ismerhette szövegét; Jókainé Nagy Bella adta el ugyanis az OSZK elődjének. Az író személyesen járt a csata helyszínén, s egy levelében megemlékezik a csonthalomra épült emlékkápolnáról. A korábbi kutatóknak a szöveggel kapcsolatos generális kérdésekre (szerző, keletkezéstörténet) csak javaslatokra, sejtésekre futotta, indokolt volt tehát a darabot újra kézbe venni. Egyed Emese egy alapos új olvasatot és az arra épült hipotéziseit tárja az olvasó elé. Felveti a szerzőség és a szereztetés idejének, helyének, keletkezésének kérdését, illetve színi előadásának lehetőségét is megvizsgálja. Az ismeretlen szerző művét az OSZK-ban mint 18. századi keletkezést tartották számon, ám Busa Margit 1956-ban, abból kiindulva, hogy a szövegben számos átvétel található Gyöngyösi István 1693-ban megjelent *Porából megéledett Főnixéből*, a 17. század végére, 18. század elejére datálta a művet. Egyed Emesének tartalmi és drámatörténeti adalékok alapján radikális megoldási variánsai vannak e kérdésekben. Szerinte a szerzőnek/szerzőknek Barcsay Ábrahám, Orczy Lőrinc, Ányos Pál és Bessenyei György köréből kellett kikerülnie, mert iránya az ő késő 18. századi programjukhoz közelít: a történelmi dicső múltat felfedezni, megőrizni és megjeleníteni. Levelezésükben gyakran előfordulnak hasonló tematikájú motívumok. Barcsay Kenyérmezőhöz közel lakott, írt is az ütközetet megidéző verset, amelyet levélben elküldött Orczynak. Egy másik hipotézise szerint Marosvásárhely is lehet a dráma születésének színhelye. Előadására pedig vagy itt, vagy Nagyenyeden kerülhetett sor. A szereztetés helyéül Marosvásárhely azért kerülhet szóba, mert itt lakott és tanított történelmet Kovásznai (Tóth)

Sándor, aki Gyöngyösi verseinek nagy csodálójaként kritikai kiadásukra is törekedett. Ám csak egyetlennel készült el, s az éppen a költő Kemény János fejedelem életéről és működéséről szóló *Porából megéledett Főnix*e volt, erősen és szakszerűen megjegyzetelve. S az is Kovásznai mellett szól, hogy rajta kívül – aki egyúttal a Teleki Sámuel neve alatt elhíresült Janus Pannonius-kiadás kétkezi, de szellemi munkása is volt – másnak aligha juthatott volna eszébe, hogy az iskolajáték szereplői közé „Pannonius János”-t is felvegye Mátyás király csapatába! Egyed Emese szellemes új megoldási javaslatok a kérdésről való gondolkodás új ösvényeit nyitják meg. (Kár, hogy a főszerzőben Nagy Miklóst nevezi meg *Magyar drámaírók 16–18. század* című kötet szerkesztőjének, tabulátorbotlásból, mert a 7. jegyzetben természetesen Nagy Péter neve jelenik meg, helyesen.)

A kötet második nagy egysége már valóban az ünnepelelt Báthory István, erdélyi fejedelem, lengyel-litván király vagy közvetlen rokonsága tevékenységét, illetve annak irodalmi, képzőművészeti recepcióját állítja vizsgálata centrumába.

Köszeghy Péter *Balassi Bálint és Báthory István* című írásában megerősíti a Balassi-monográfiája első kötetében (*Balassi Bálint: Magyar Alkibiadész*, Bp., Balassi, 2008) már körvonalazott koncepcióját Balassi Bálint Erdélybe, Báthory István udvarába kerüléséről. Az eddig főként Bethlen Farkas beszámolójára támaszkodó történelem- és irodalomtudománnyal szemben a források újraolvasása és -értelmezése alapján Balassa János szerepe megváltozik a történetek irányításában. A szerző sem az apa török pártívá válását nem tartja reálisnak, sem pedig azt, hogy fiát a Bekes Gáspár és Báthory fejedelem közötti ellenségeskedésben az előbbi pártján akarta volna hadba indítani a fejedelem ellen. A ravasz politikus apa valószínűleg önmaga császárpártisága látszatára vigyázva valójában „Balassi János fiát”, mert ebben az időben a közhír csak ekként aposztrofálta a még nőtlen Bálintot, akarta – mivel erre Bécsben már nem volt alkalma – a fejedelem udvarába eljuttatni, hogy ott az olaszos udvari kultúrát magába szívja, s a vendéglátója udvari embere legyen. Így hát a leendő ifjú udvaronc súlyos sebesülésének az (ál)híre is valószínűleg az eredeti apai terv része volt, a sérülés híre pedig a Báthory-udvarba való biztos eljutás fedezéséül szolgált. Nem véletlen, hogy ennek a sebesülésnek a korabeli forrásokban, sem Bálint dokumentumaiban nincs említése. Báthory nem is ellenségként fogadta, a töröknek sem szolgáltatta ki, ő pedig két évig vidáman élvezte az udvari élet minden örömét, s vált a katonai tapasztalatban gazdagodó és az udvari életben kiművelt udvaronccá. Amint az sem véletlen, hogy Báthory Lengyelországba is magával vitte a rokont, akinek a neve, apja révén, Krakóban minden bizonnyal ismerősen csengett az ottaniak előtt, s maga pedig gátlások nélkül egyetérthetett István király nagyra törő politikai terveivel: „egy egységes, lengyel szövetséggel létrejövő Magyarország illúziójának” tervével (70). (E szerzőnket sem kímélte a klaviatúra démona, a történész-fordító Bodor András neve helyett a fülünkben állandóan ott csengő Bodor Ádám neve futott ki a keze alól.)

Külön egységet képez a kötetben azon két tanulmány, amely a Báthory István-kultuszt szolgáló költeményes kötetek minden eddiginél teljesebb feltárását végzik el, amit már elődeink elkezdtek ugyan, de valamilyen oknál fogva nem fejeztek be.

Bitskey István *Velencei versgyűjtemény Báthory István lengyel királyról* című szövegében tulajdonképpen ezt a pótlást végzi el az 1583-ban Ippolito Zucconello bellunói

orvos és irodalmár szerkesztette *Viridarium poetarum...* című versgyűjtemény részletes bemutatásával. A latin–görög–olasz nyelvű panegyricus-gyűjtemény alapvető fontosságú a lengyel király nemzetközi, azon belül is a közép-európai tudós közönség előtti bemutatásában. A költők e virágoskertjében 26 latin és 40 olasz nyelvű vers kapott helyett. A szerzők friuliak, velenceiek, de van köztük lotaringiai, vilnusi, s két erdélyi is. A király fametszetes képével díszített címlapja utáni, az antológia keletkezésének körülményeit feltáró latin nyelvű ajánlás 1583-ban jelöli meg a könyv születésének dátumát. Különös érdekessége a műnek, hogy megtalálható benne szonettjei mellett 11 ottava rimával a velencei hölgyköltő, Moderata Ponte is. A sok külföldi költő között két magyar származású is fellelhető, mindkettőnek személyes kötődése volt az erdélyi fejedelemhez. A Padovában iskolázott Hunyadi Ferenc a fejedelem orvosdoktoraként is működött. Három részből álló Báthory-életrajza a fejedelem származását, születését, majd ifjúkorát, neveltetését és felsőbb tanulmányait ismerteti, végül pedig már a király uralkodásának és küzdelmeinek, hadjáratainak történetét adja elő, különös helyet biztosítván az orosz-, litván-, porosz- és ruténellenes győzelmek sorának. E mű egyértelműen tárgyi-tematikai forrásul szolgált a kötetben szereplő külföldi szerzők ihletéhez.

A gyűjtemény másik magyar szerzője, Laskai Csókás Péter református teológus, marosvásárhelyi tanár, fogarasi és gyulafehérvári lelkész ugyancsak személyes kapcsolatban volt a fejedelemmel, művéből kiérződik Báthory iránti rajongása. Bitskey István e gyűjtemény tárgyalásakor felhívja a figyelmet a Báthory-kultusz külföldi kialakításának egy másik alapkötetétől számon tartandó művére, az erdélyi szász humanista, Leonhardus Uncius *Poematum libri septem de rebus Ungarici* című, 1579-ben Krakkóban megjelent nagy fontosságú kötetére, amely a másikinál előbb jelent meg s a lengyel királlyá választott Báthoryt dicsőíti. Hexameterei ugyancsak hasznos információkkal láthatták el a *Viridarium* szerzőit. A kötetekben felhalmozott epitheton ornansok évszázadokra meghatározták a közép-európai literátus világ Báthory István-képét: kegyes, az ellenség réme, reneszánsz hérosz, a virtus és a fama, a gloria és a pietas megtestesítője, a defensor fidei, „... a kereszténységet védő közép-európai (magyar és lengyel) királyok erényeinek örököse, politikai és szellemi utóda”. Uncius művében már annak a sejtetése is felmerül, hogy Báthory még a magyar királyi trónra is alkalmas lehetne (76–77).

Az előző tanulmánnyal azonos célkitűzésből készült Szörényi Lászlóé *Andreas Tricesius Triumphus Moscoviticus [...]* Stephani I. *című latin nyelvű dicsőítő költeménye Báthory István király oroszellenes hadjáratairól* cím alatt. A munka kimaradt Gömöri György Tricesius Báthory-tematikájú munkáinak korábbi ismertetése közül; Szörényi László dolgozata ezt a hiányt pótolja.

Andreas Tricesius (Trecenius, Trzycieski) krakkói tanulmányokat követően Wittenbergben folytatta iskoláit, majd európai körutat tett. Kálvinista vallása ellenére királyi könyvtárosi állást kapott. Diplomáciai feladatokat is elvállalt, tankölteményt írt a lengyelországi reformációról, fordításokat készített a protestáns klasszikusoktól, s levelezett Kálvinnal is. *Silvae* című alkalmi versgyűjteményének több darabjában is felbukkannak versek, melyekben Báthorynak jelentős jövőt jósol a barbárokkal vívott harcaiban, köztük a Rettenetes Iván elleni küzdelemben. Majd szól Báthory Bekes Gás-

pár feletti győzelméről, reméli a törökellenes harcai sikerét, s felhívja a király figyelmét a „lengyel politika szempontjából alapvetően fontos északi, vagyis muszka ellenség” visszaverésének feladatára is (81). A királyválasztás évében, 1576-ban hat részből álló ciklust jelentetett meg abban a kötetben, amely Báthory István Jagelló Annával kötött házassága alkalmából készült. Legterjedelmesebb Báthoryt dicsőítő műve, a *Triumphus Moscoviticus (Moszkvai diadalmenet)*, Báthory retorikai-poétikai elvárásához igazodó rövid, 348 soros győzelmi költemény. Benne Báthory három sikeres hadjáratát énekl meg, melyekkel Báthory István a lengyelek, sőt a kor legnagyobb királya lett, s az aranykort hozta el számukra és a litvánok számára. Ha a közös király a török ellen felveszi a harcot, akkor a török előtti aranykor a magyarok számára is eljöhét. Szörényi László felhasználja az alkalmat arra is, hogy futólag még egy lengyel és magyar párhuzamra is felhívja a figyelmet. Egyrészt, hogy Kochanowski Tricesiusához hasonlóan, de ódai stílusú pindaroszi *Epinikion*jában dolgozta fel a lengyel király hadi győzelmeit, s mindketten a Báthory hadi nyomdáiban kibocsátott hadi jelentések alapján dolgoztak. Másrészt pedig arra, hogy az erdélyi származású jezsuita Cserényi Mihály, aki Báthory István támogatásával tanult Itáliában, 1582-ben Bécsben bocsátotta ki *Panegyris in Laudem [...] Stephani [...] Regis Poloniae [...] nec non Principis Transylvaniae* című művét, amely máig sem került be eléggé a szakmai körök véleményalkotásába.

A tanulmánygyűjtemény következő nagy egysége több oldalról is körüljárja Báthory István szerepét a lengyel és litván politikai, tudományos és kulturális élet alakításában, illetve a király képének alakulását a művészetekben és a történelem folyamatában. Ebben a „szekcióban” kaptak helyet a konferencia külföldi előadói is.

Ramūnas Kondratas, a Vilniusi Egyetem Múzeumának igazgatója és kurátora *Depictions of the King of Poland and Grand Duke of Lithuania Stephen Bathory in the Holdings of Vilnius University* című összefoglaló munkájában először a Vilniusi Egyetem alapítását, és Báthorynak e folyamatban felvállalt kezdeményező szerepét vázolja fel. Litvánia volt Európa utolsó pogány „nációja”, 1387-ben vette fel a kereszténységet. Ugyanakkor a vilniusi egyetem lett az egyik legrégebbi és leghíresebb felsőfokú tudományos oktatóhely Közép- és Kelet-Európában. Ennek létrehozásában valóban jelentős szerepet játszott az a Báthory, akinek királlyá választását először ellenezte a litván nemesség, és nem is vettek részt 1576-os koronázásán. Amikor néhány hónapos egyezkedés után mégiscsak megválasztották Litvánia nagyfejedelemének, s vállalta, hogy Litvániát a lengyel szövetségben belül mint saját jogokkal rendelkező, önálló államot kezeli, megenyhültek irányában. Az egyetemalapításban az volt a legfőbb érdeme, hogy a litván protestáns nemesség iskolaalapítási terveit figyelembe nem véve megállapodott a már Litvániában gyökeret vert és kollégiumot is alapított jezsuiták vezetőjével, Vilnius püspökével, Walerian Protaszewiczcsel, hogy a jól működő jezsuita kollégiumnak megadja az egyetemi rangot.

Ezért, útban a muszkoviai ütközetek felé, 1579. április elsején kibocsátott egy kartát, alapítólevelet, melyet XIII. Gergely ugyanazon év október 30-án kelt bullájával meg is erősített, s a következő évben meg is kezdődhetett az oktatás. Ennek az aktusnak és következményeinek több festmény, évfordulós emlékérem, -tábla, -plakett állít emléket, melyek ma is a Vilnai Egyetem Múzeumában láthatók, s a jelen kötet kiváló illusztrációi.

Szymon Brzeziński, a Varsói Egyetem Történettudományi Karának munkatársa, a kora újkori lengyel–magyar kapcsolat- és művelődéstörténet kutatója a *Báthory István alakja a XVI–XVII. századi lengyel királykatalogusokban* című előadással vett részt a konferencián.

A téma egy, a kora újkorban népszerű műfajt, a királykatalógust vizsgálja, hogy abban hogyan él tovább Báthory István emlékezete. Benne jellegzetesen összefonódott a kép és a vers szövege. Különösen kedvelt kiadványa a lengyel és litván történétíróknak: az uralkodó-szereplők egyik kötetből a másikba vándorolnak. Báthory István általában mint a királyi erények tulajdonosa, a jó hadvezér, a béke biztosítója, istenfélő „nagy ember”, bíraskodásban okos és a jogrendszer megteremtője jelzők biztosítják emlékezetét az utókor előtt. A lengyelek számára a legnagyobb baj, hogy korai halála miatt csak rövid ideig élvezhették uralkodásának hasznait. Kitűnő latin nyelvismeretéről is megemlékeznek, s külalakját is megörökítik: „jó képű, magas termetű”, fehér fogú, fekete hajú, Attilára emlékeztető – e jelzők azért ismerősek a magyar szemnek, mert Oláh Miklós *Attilájának* Cyprian Bazylik által készített 1574-es fordítása a forrásuk. Kritikus vélemények alig-alig bukkannak elő, de ami felmerül, az is nagyon jellemző: felróják, hogy Zamoyskival karöltve leszámoltak az ellenzékkel Samuel Zborowski képében, a kortársak szerint a lengyel jogrendszer figyelmen kívül hagyásával. Egy másik beszédes jellemhiba: „Báthory halála előtt nem gyónt, mert állandóan későbbre halasztotta a szentség felvételét.” (105.) Ezekből a csak röviden kiválogatott, az évek múlásával egyre jobban sematizálódó emléktörödékekből kiindulva is egyétherthetünk a szerzővel, miszerint „a királykatalogusoknak döntő szerepük volt abban, hogy a Báthory-kép állandósult, és ebben a formában ment át a történelmi köztudatba” (108). A Báthory-recepció a 19. század közepén jutott csúcspontjára, amikor az erős uralkodó mítoszának példájával kívántak a jövőre függetlenségért küzdők számára biztatást nyújtani.

Hasonló témát dolgoz fel Petneki Áron is *A változó Báthory-kép* című rendkívül adatgazdag körpanorámájában. Ám ő a lengyel és magyar historiográfia Báthory-képén, a királyi arc ikonográfiáján, a róla készült szobrok sorsán, a Báthory-ereklyék hollétén, a királyról elnevezett lengyel tengerjáró hajók szomorú kimúltán keresztül mutatja fel a változó Báthory-képet. Hatalmas és részletekbe menő összefoglalásának eredményeit nincs terünk itt felsorolni. Csak utalhatunk arra, hogy Petneki Áron mindkét kultúra hagyománytörténeiseiben járatos, munkájának fontos módszere a komparatiztika. Erről tesz tanúbizonyságot, amikor feltérképezi Báthory mindkét ország tudományában hasonlóan politikai érdekektől és társadalmi okoktól vezérelt imázsváltását, a koronként változó Báthory-kép jellegzetességeit – és hiányait. (Szomorú tényről tár fel, hogy a politikailag felerősödő 1930-as évekből tudományos és populáris érdeklődés a II. világháború után, ugyancsak politikai okok miatt mennyire megcsappant Magyarországon. S hogy mindkét országban az 1989-es esztendő követően indultak be a tudományos értékű és érvényű modern kutatások.) A „kép” szó szerint is értendő, mert ikonográfiai síkon és szempontból vizsgálja a róla készült festményeket és szobrokat, ereklyéket, azok genezisét és leszármazását, majd különleges sorsuk alakulását egészen a közelmúltig. Vizsgálatának végül megnyugtató eredménye és tanulsága, hogy mindkét ország történelemtudományának el kell(ett) oda jutnia, hogy ra-

dikálisan törekedjen a mai kor tudományos igényeinek megfelelő, új alap kutatásokon nyugvó Báthory-kép kialakítására.

Hasonló eredményekről tesz tanúbizonyságot Radosław Lolo, a Pułtuski Humanista Akadémia Történettudományi Karának dékánja is, *The Reign of Stephen Báthory: The Time of Transition in Polish-Lithuanian Commonwealth* című előadásában. A Báthoryra vonatkozó legújabb lengyel–litván kutatások eredményeinek tükrében mutatja meg azokat a változásokat, amelyek a Báthory-képen történtek az utóbbi évtizedekben. Részletesen beszámol azokról a katonai-hadi eredményekről, amelyek Báthory újításai révén (könnyebb felszerelés, létszámnövekedés, hadkiállítás- és utánpótlás-szervezés, folyami szállítás, fegyverzet- és technikaváltás, fokozott tüzerő) következtek be, alapvetően megváltoztatván a régi katonai rendszert. Lolo szót ejt az alkotmányos és jogi rendváltásról és annak társadalmi következményeiről, kiemeli az oktatásban és a művelődésben játszott jelentős szerepét, mely a katolikus egyetemalapítással járt, és évszázadokra meghatározta a litván értelmiségi pályák alakulását.

Szentmártoni Szabó Géza tanulmányával Báthory István erdélyi fejedelem rokonságára irányul a figyelem: *Ecsedi Báthori István nyírbátori tumbájának különös epigrammája* címmel. Az ecsedi kálvinista nagyúr, országbíró, akinek intranzigenssége nem csupán vallásosságában, s politikai elveihez való ragaszkodásában mutatkozott meg, mivel kijelentette, hogy magas hivatali beosztása ellenére is csak akkor lett volna hajlandó felmenni a pozsonyi országgyűlésbe, ha egész Ecsed vára népe követte volna, s aki, megharagudván feleségére, Homonnay Fruzsínára, nem állt vele szóba tizenkét éven át, haláláig. 1605-ben hunyt el, s végrendelete szerint „minden pápista bolondság nélkül”, de rendjéhez méltó tiszteességgel temessék el szülőhelyére, Bátorba [Nyírbátor], a református templomba, abba a koporsóba, amelyet bölcs előrelátással már elkészítettett. Kérése teljesült, de gyámfia, a későbbi erdélyi fejedelem, Báthory Gábor még fejedelemsége (1608) előtt a koporsó köré egy „hatalmas, kőből faragott sírládát”, szarkofágot emeltetett, s rávéssette latinul: „Örök háládatosság végett bátyjának, az önmagáért legjobban méltónak, a tekintetes és nagyságos Báthory Gábor szomorúan helyezte ide.” A tumba fedőlapján más latin sírversek is voltak a Báthori-címer mellett. Az egyik a dicső Báthori nemzetség ecsedi ágának legutolsó sarja, István elhunyt felett kesereg a haza, az egyház és a szegények nevében, s szomorúan bölcselkedik a ház magvaszakadása felett. A másik vers – az irodalomtörténészek számára fontosabb – az élet elmúlását a vízi buborék elpattanásához, a halál győzedelméhez az ifjú orca s az összegyűjtött kincsek felett, melyek por s hamuvá lesznek. Vagyis a halotti költészet egyik leggyakrabban használt toposzával él. A verset évszázadokon át ismételtették a nyírbátori templomot megcsodáló és a verseket is lefordító tudós elmék, de azt Szentmártoni Szabó Géza előtt senki sem ismerte fel, hogy e szövegek valójában Janus Pannonius két elégiájából kölcsönöztek négy-négy sornyi idézetet: 1–2, 7–8. sora Janus *Threnos in Racacinum cubicularium* 35–38. sorával egy szórendi csere kivételével azonos; s ehhez kapcsolódik a vers 3–6. sorában a másik Janus Pannonius-szerzemény, a *De morte Andreolae, Nicolai V. pontificis Romani et Philippi cardinalis Bononiensis matris* 5–8. sora. Vagyis a transztextuális kontaminációval furcsa helyzet állt elő, amint a szerző megjegyzi: „A kálvinista főúr sírján tehát egy kocsihajtót és egy római pápa anyját el-

sirató elégia kontaminációja olvasható!” (155.) Bár, tesszük hozzá, lehet hogy nagyon is szándékos e két, egymástól távol álló szöveghely egymás mellé rendelése: a halál előtt nincs társadalmi különbségtétel; mindenki ahhoz járul.

A Janus-recepió ezen egyik legkorábbi jele minden bizonnyal Hodászi Lukács szellemi terméke, aki Ecsed református prédikátoraként beszédet is mondott Báthory felett, s annak nyomtatott változatában meg is jelölte forrásként Janus Pannoniust. A vízi buborék és a halál metaforikus összekapcsolása és részletes kibontása, mint arra a szerző rámutat, az antikvitásig követhető vissza, első előfordulása Lukianosz *Kharón vagy a vizsgálódók* című szatirikus dialógusában található: Charon gúnyolódik az emberi élet törekenysége felett. A képnek főleg a régi magyar irodalomban való használatát, előfordulásait követi végig Szentmártoni Szabó Géza, Kecskeméti Gábor felismerése alapján.

Várkonyi Gábor dolgozatában ezúttal a hírhedetté vált nőrokon sorsa kerül újabb szempontú vizsgálat középpontjába: *Az elveszett élet: Báthori Erzsébet élete legenda vagy valóság?* címmel.

Várkonyi a jezsuita Thúróczi László által 1729-ben felbocsátott, Bél Mátyás, Mednyánszky Alajos és nyomukban még sokak által „megerősített”, kevesebbek által megkérdőjelezett vád nyomába indult. Útja közben voltak, akik gátolták, voltak, akik segítettek őt az oly sok és oly hihetetlen vád eloszlatásában. A történészek és az irodalomárok ugyan az utóbbi években oszlatták a homályt e „női Faust”, „legnagyobb pusztító démon” körül, de így is minimum lelki sérültnek tartván a vádlottat. Péter Katalin, majd Szádeczky-Kardoss Irma vizsgálta először tudományos alapossággal a vádeljárást és a tanúvallomások jogászi kezelését. Megállapította, hogy a 650-re is felmenő gyilkosságok száma és lehetősége képtelenség, és az eljárásban is számos törvénytelenséget követtek el: a tanúkat kemény kínvallásoknak vetették alá, négy szolgáját a kínvallatás után ki is végezték. A tudós kutatónő azt is megállapította, hogy a Nádasdy-Báthori udvarban az idő tájt bekövetkezett halálesetek előfordulása egy évtized alatt nem haladta meg a 10-et, 12-öt. Tisztázni lehetett az okokat, ami vagy egyedi betegségekre, vagy járványra, vagy balesetre mutat. Tehát semmi szépészeti célú vérengzés, bármiféle aberráció nem található mögöttük. Sőt, Báthori Erzsébet volt az egyik első arisztokrata úrnő, aki az emberei gyógyítására fordította ilyen irányú ismereteit. Az ellene vallatott 327 tanú közül a legtöbben semmit sem láttak saját szemmel, csak hallottak különböző számú áldozatról. Lengyel Tünde és Várkonyi Gábor saját új kutatásaik eredményét közölve (*Báthory Erzsébet: Egy asszony élete*, Bp., General Press, 2010) megállapították, hogy mindössze két olyan tanút találtak az iratok alapján, aki „sok kínzást”, vagy „tenger gonoszágot” látott. Egyetlen megkínzott, de élve kiszabadított leányt találtak, épp neki viszont nincs vallomása. Ahogy nincsenek koronatanúk, az ún. áldozatok rokonai sem kezdeményeztek semmilyen bírósági vizsgálatot vagy eljárást. Senki sem követelt elégtételt hozzátartozója megölése miatt. A kezdeményező, Thurzó György nádor nem volt jelen Báthori Erzsébet elfogatásakor, s nem az ország, a megye vagy a bíróság hivatalos embereit, hanem saját katonáit használta fel erre a célra, s a klérust is saját szolgálatába állította. Nem engedte bíróság elé vinni az ügyet, mivel az a fogságba vetett nő érdekeit is szolgálta volna. Mindent a nyilvánosság teljes kizárásával irányított. Lehet, hogy a nádort kellett volna bíróság elé állítani az ügy valódi okának és igazi moz-

gatójának kiderítésére? Várkonyi Gáborék a végsőkig elmentek a minden bizonnyal koncepciók erőszak (mert pernek nem nevezhető eljárás) fellelhető dokumentumainak átvizsgálásában, a tanulságok levonásában, további eredmények már csak külső források révén kerülhetnek elő, hogy a koncepciók eljárás oka is feltáruljon.

Margócsy István magisztrális tanulmányával kezdődik a kötetnek az a fejezete, amely Báthory Istvánról és rokonairól mint irodalmi alakokról szól jelentős új eredményekkel: *Erkölc és dekórum: Jósika Miklós regényírói útkeresése és Az utolsó Báthori különös esete* címmel. Margócsy annak a kérdésnek ered nyomába, hogy a 19. század első felének írói, köztük különösen Jósika Miklós, hogy tudták megoldani koruk ízlésvilága esztétikai és erkölcsi kategóriáinak összeegyeztethetőségét. Meddig mehettek el a kalandos történetek valós vagy fiktív világában az erkölcsileg és esztétikailag rút fogalmának elfogadtatásában; hol volt az az ízléshatár, amelyben a gonosz, a rossz, a bűn ábrázolása még eltűrhető, milyen fokig engedhető be az erotika, a drasztikum, az alkoholizmus, az életellenesség az esztétikum égisze alá? Vajon az erkölcsi negatívumot meg kell-e büntetnie az írónak művei keretei között, lehet-e szimpatikusra, pozitív érzelmeket keltőre formálnia bűnöző „főhőseit”? A korabeli regényesztétika a romantikus szabadságigény alapján szóban és teóriában ugyan hirdeti a művész teljesen szabad szövegkezelésének, alakformálásának, jellemzésének jogát, a műfajok határainak elmosódását, a zseni szabadságát a társadalmi kötöttségektől, az erkölcsi normáktól. Ám a praktikum szintjén, a kritika terén a művészt (ön)ellentmondásba hajszolták, feloldhatatlan dilemmába kényszerítették: „a sérthetetlennek tekintett illendőség érvényesítésének stratégiája lépten-nyomon felbukkan, s ellentmond” (176) a teoretikusan oly bátran hirdetett szabadság megengedhetőségének. A történeti személyiségeket és saját kora társadalmi problémáit egyaránt megrajzolni akaró Jósika erősen küzdött ezzel a dichotómiával, ezért műveihez fűzött magyarázatai szerint minden problematikusnak érzett regényével „erkölcsi példázatot kíván nyújtani”. A pozitív példamutatás híve, meg van győződve róla, hogy a jellem útja a pozitív irányba való fejlődés: mely által az *Abafi* alkoholista főhőse a feddhetetlenség státusába jut el.

Báthory Gábor erdélyi fejedelem súlyos jellemhibáit (erkölcstelenség, szexuális erőszak, buja természet és kegyetlenség, egyeduralmi kormányzás, szerelmi és politikai állhatatlanság, hűtlenség) Jósika szerint nem saját felelőssége, szabadossága, az erkölcsi normák felrúgása okozta, hanem a helytelen nevelésnek és a környezet negatív hatásának tulajdonította. Íróilag hitt az erények felmutatásának pedagógiai hatásában. Bár Jósika kalandregényszerű *Abafija* a kortársi fogadtatása révén, nyilván hőse pozitív irányú jellemfejlődése miatt, hatalmas sikert (és egy máig ható szállóigét Szontagh Gusztávtól: „Uraim, le a kalapokkal!”) ért el, *Az utolsó Bátorival* pedig elnyerte a Tudós Társaság nagydíját, társadalmi regényeinek fogadtatása már kevésbé helyeslő volt. Bár történelmi regényei lezárásában is hiányolták az erkölcsi igazság diadalának elmaradását, a bűn büntetlenül hagyását, s az erény megjutalmazásának mellőzését, a bűn és deviancia átesztétizálását, az *Akarat és hajlamot* azért tartották különleges darabnak, mert a folytatásokban közölt első magyar tárcaregény minden polgári képzeletet felülmúló bűnhalmazt, már-már bűnkatalógust, amelyet benne elkövetnek – egy nő követi el. *A könnyelműek* című munkájában pedig oly gazdag fantáziájú szélsőségeiért saját

maga kér elnézést az olvasótól: „azon egy két, talán borzasztó jelenetért, amely sértőleg hatna a gyengébb idegűekre, bocsánatot kérek” (183).

A korabeli konvenciókkal, a hagyományos olvasásrenddel az erkölcs más terepén is összeütközik: gyakran fordul a nemiség, a szexuális jelenetek alkalmazásához (ma csak mosolyognánk a legérzékibb jelenetein, párbeszédein) abban a korban, amelyben azok éteri finomságú leírásokban sem tehették lábukat erre a területre. Jósika ebből a szempontból is úttörő volt, az érzéki vonzódás nála gyakran felülmúlta a racionális gondolkodást és az erényes cselekvést mind a történelmi időkben, mind saját idejében játszódo regényeiben. Ezt irodalomtörténész ismerősei is felrótták, ezért szerették volna rábeszélni, hogy maradjon meg inkább a történelmi díszletek között játszódo regények írásánál. Margócsy István jogos megállapítása, hogy Jósika Miklós szerzői kettős minőségének sikere abban rejlett, hogy életművében az erotikus kalandregény jellegzetességei éppúgy jelen voltak, mint az a kora hivatalos egyéneinek recepciójához való igazodás, amely a „történelmi didaxis affirmatív pozitívitasát” várta el tőle. Az ez ellen lázadó műveit a hivatalos kritika ki is iktatta a kánonból.

Mint Jósikánál, ugyanúgy főszerep jut a tragikus sorsú erdélyi fejedelem Báthory Gábornak Szilágyi Zsófia *Szörnyeteg vagy tündérr királyfi? Báthory Gábor Móricz Zsigmond Tündérkertjében* címmel tartott előadásában, aki Móricz-monográfiája (*Móricz Zsigmond*, Pozsony–Bp., Kalligram, 2013) után ezúttal az alkotói szándék és annak érzékelhető megváltozása a szöveg más-más kiadásában, és a befogadói olvasatok különbözőségének lehetőségeit vizsgálja a *Tündérkert* alapján. Monográfiája írásakor feltűnt neki is, hogy a *Tündérkert* lapbeli első közlésének (1921) szövegétől jelentősen eltér a kötetben először 1922-ben, valamint az 1935-ben először egy kötetben ezer oldalon kiadott *Erdély-trilógiában* megjelent változat: az író jelentősen megkurtította a *Tündérkert* szövegét. Az *ultima editiónak* számító 1939-es, háromkötetes *Erdély-trilógiába* azonban majdnem mindent visszacsempészett. E változtatásaival a Báthory Gábor–Bethlen Gábor alakok jellemét és a köztük feszülő viszonyt kívánta módosítani, miközben megváltozott az interpretációs mező is. A különböző kiadások olvasói más-más figurákkal ismerkedtek meg ez által. Móricz fenntartotta magának azon alkotói módszernek a jogát is, hogy megjelent szövegei nem véglegesek, azokon folyamatosan változtathat. Ugyanígy gondolkodik a nyelv szerepéről is: szövegeit nem annyira a történések irányítják, hanem a nyelvi világuk megteremtése izgatja.

Szilágyi Zsófia jóváhagyja irodalomtörténész elődei megfigyeléseit abban, hogy Móricz a két erdélyi fejedelem alakjába és egymáshoz fűződő kapcsolatába egy Ady és Móricz-viszonyt is elrejtett: Báthory Gábor–Ady a letűnt, Bethlen Gábor–Móricz az aktuális fejedelmet és Báthory jövőbeli utódát képviseli. Laczkó Gézátt idézve: „ahogy egymás mellé állítja őket, önkénytelenül a nemrég sírba hanyatlott költő-fejedeleme gondolunk, aki után, a féktelen lángelme után, egy komoly, józan munkásra, munkás lángelmére maradt vissza az irodalmi vezérség” (202). Ezért is történhetett meg, hogy a kortársak kulcsregényként is próbálták olvasni a trilógiát, s a szereplők köztük élő előképeire kajánul vadászva érdekesebbé-izgalmasabbá tették a mű befogadását. S „Móricz ezt az olvasatot nem utasította el”, az Ady–Móricz-allúziót azonban igen: „Én magamat sohasem tartottam Ady jelentőségűnek. Hiányzik belőlem a vátes, ami Ady-

ban megvolt.” (206.) Írása befejezéséül Szilágyi Zsófia még egy párhuzamot vet fel: a Móricz-féle Báthory Gábor-ábrázolás és Kosztolányi Nerója közötti rokonságát. Jóllehet a két mű nem hatott egymásra, a regényalakok fő problematikája azonban sok hasonlóságot mutat.

Mercs István *Sárkányos asszonyok és Móricz Zsigmond: Móricz Zsigmond és a történelem ábrázolása a Báthoryakról szóló novelláinak ürügyén* című dolgozata új szempontot hoz be a kötet műfajtörténeti horizontjába: nagy történelmi regényei mellé helyezi a móriczi történelmi novellák keletkezésének kérdéskörét. A szerző már többször is foglalkozott a Móricz-prózával, ezúttal a nagy prózaköltő írásművészetének egyik, az olvasók kíváncsiságát is leginkább felkeltő kérdésre keresi – s találja meg – a választ: hogy a nagy kortörténeti tablók (az *Erdély-trilógia* kötetei külön-külön) mellett a történelmi személyiségekről szóló novellák írásakor a 16–17. századi díszletek és magánjellegű problémák ábrázolásába miként rejtette saját kora és saját személyisége gondjait, pszichológiai fogantatású modern érzéseit. Ehhez bizonyító anyagként jól szolgál számára a *Tündérkert*, a *Báthory Zsófia gyónása* vagy a mindmáig kiadatlan, s a tanulmányok között éppen Mercs István közlésében nyomdafestéket látó *Feleség* című novella, melynek főhőse a jelen kötetben már többször is felbukkanó ecsedi Báthori István. A fékezhetetlen országbíró haldoklásának elbeszélésében, mint Móricz naplójából kiderül, a saját feleségével, Simonyi Máriával való irodalmi leszámolásának kísérteties párhuzamú illusztrációját adja. (Ezért, tapintatból végül is nem vállalkozott közlésére.) E novellák szolgálnak magyarázatul annak is, hogy a történelemszemlélete alakulásában változás állt be, s ez a nagyepikai műfaj alkalmatlanságát jelezte számára. Az új probléma kezelésének megoldásához már az intimebb kispika felé kell fordulnia. A *Tündérkert*et azért is érzi szerzője kudarcnak, mert: „Én a mát kívántam megírni történelmi keretben, s már a *Tündérkert*ben elhatalmasodott bennem az igazságérzet, s a valóságos 17. századi problémák elnyomták a mát.” „Itt egy felemás munka született meg: inkább történelem, minthogy a mai olvasó a saját tragédiájának érezze.” (221.) Házasságainak válsága okán a magánélet problémái követelték megjelenésüket Móricz prózájában, a nő és férfi, a feleség és a férj viszonyai kerültek érdeklődésének középpontjába. Ezeket is történeti kontextusba helyezte, mint a *Báthory Zsófia gyónása* és a nagy találat, a kiadatlan *Feleség*, amelyek erősen pszichológiai alapozású novellák, vagyis Móricz megtalálta hozzájuk az adekvát, rövid, sűrű, a bonyolult lelki problémákat elvontságukban kivetítő kisformát, a novellát. Mercs István ezen alkotáslélektani, történelemszemléleti, pszichológiai vonatkozások jelzésére és megoldására kiválóan hívta segítségül Móricz Zsigmond naplóköteteit.

A kötetzáró írás Gerencsér Tibor bravúros nyomozása *A budapesti Báthory-szobor története* feltárására a szerkesztői koncepció szerint visszacsatolás Petneki Áron tanulmányának ikonográfiai áttekintéséhez. Azért fontos e fővárosi emlékmű történetének alaposabb kutatása, mert a „végső nyughelyére”, a Thököly út és a Hungária körút kereszteződéséhez elhelyezett szobor históriájának máig sok (volt ezen írás elkészültéig) a tisztázatlan momentuma. Cseppben a tenger, amolyan „kis magyar művészettörténet a 20. századból”. Tükrözi a háború előtti és utáni évtizedek kultúrpolitikáját. Egy magyar szobor kálváriája, anélkül, hogy kimozdult volna Budapestről. A létrehozása és

felavatása körüli bonyodalmak pedig annak a politikai machinációnak állítanak rossz emléket, mely a szobor ötlete felmerülésének évétől, 1931-től a megalkotása, 1937 májusán át, szem elől való eltűnése, majd felbukkanása közbejöttével felállításáig, 1958-ig történt vele. Közben majdnem felállították a visszacsatolt Kassán, vagy a fejedelem szülőhelyén, Szilágysomlyón. Végül a forradalom leverése utáni lengyel–magyar közeledés terelte rá újra a figyelmet. Politikailag sürgetett felavatására az ötlet megszületésétől eltelt időszak alatt negyedszáznál csak eggyel kevesebb helyszínt javasoltak. A Pásztor János szobrász és Lechner Ödön tervei alapján és Pásztor János, valamint Gaál Mihály kőfaragó kivitelezésében megvalósult Báthory István-emlékmű Jan Matejko lengyel festő 1872-ben alkotott *Báthory Pszkov előtt* című, Lengyelországban nagy sikert arató festménye alapján készült. Az ülő és kardját a térdén keresztbe fektető uralkodó szobra Budapesten, kissé félreeső helye miatt, nem nagyon tudta magára irányítani a közönség figyelmét... Lehet, hogy újabb, méltóbb, nyugodtabb helyére vár?

Mercs István ezúttal is fontos, alapos körültekintéssel több nemzeti kutatást is elősegítő, interdiszplináris nemzetközi konferenciát rendezett, amely alapján jól szerkesztett, hasznos kötetet állított elő. A szerkesztőnek a sorozatban végigkövethető állandó koncepcióját dicséri a rendkívül jól válogatott és különösen gazdag, az olvasó vizuális örömét is szolgáló, Európa különböző helyeiről összegyűjtött és a magyar olvasók számára itt együtt látható, több műfajú, informatív illusztrációs anyag.

Jankovics József

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Nunquam autores, semper interpretes. A magyarországi fordítás-irodalom a 18. században

Szerkesztette Lengyel Réka, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016, 419 l.

Ha ennek a Lengyel Réka szerkesztette, fontos tanulmánykötetnek a jelentőségét akarjuk meghatározni, akkor talán nem is abban láthatjuk e vállalkozás lényegét, hogy a fordításirodalom keretében vizsgálódik (hiszen e terület elméleti és gyakorlati felmérésére az utóbbi időben számos kötet vállalkozott, nemzetközi viszonylatban éppúgy, mint magyar nyelven). Ám az, hogy fordításirodalom tematikai felfedezése ezúttal együtt járt egy irodalomtörténeti korszak exponálásával, azaz a kötet a 18. századi fordítások vizsgálatára összpontosít, mindenképpen figyelemre méltó és nagy távlatokat nyitó kezdeményezés. Azért is, mert ennek a korszaknak a fordításokhoz való viszonya – különösen a magyar kultúra vonatkozásában – jórészt feltáratlan, számos és szétszórt kutatási előzmény összegezésére és szintetizálására lenne szükség. No meg azért is, mert éppen a 18. században igen fontos jelenség a fordítások készítése – bármilyen sokfélét jelentsen is a fordítás szó ebben az időszakban. Ha már a magyar irodalomtörténet-írás hagyományosan, Toldy Ferenc-i alapokon állva a romantikus eredetiség mércéjét alkalmazta a korszak megítélésében, s ennek alapján marasztalta el irodalmi termése nagy részét, logikusan adódik a következtetés: a 18. század sajtószerepét érdemes lenne azon a mércén mérni, amely annak egyik lényeges jelenségét veszi alapul. Ez pedig a fordítás lehet.

Mégsem volt ez a logikai következtetés jó darabig magától értetődő. Ennek érzé-

keltetésére álljon itt egy személyes történet, hogy látni lehessen: nem csupán tudománytörténeti távlatban, hanem saját, egyáltalán nem távoli személyes sorsában is megtapasztalhatta valaki a fordítások kirekesztésének irodalomtörténeti gyakorlatát. Alig valamivel húsz évvel ezelőtt, 1996-ban, az akkor Rómában megrendezett Hungarológiai Kongresszus résztvevőjének jelentkeztem (nem is annyira a saját ambícióból, mint témavezetőm jóindulatú ösztönzésére). A beadott előadásterve- met azonban a szervezők elutasították, s még írásba is foglalták azt a véleményüket, hogy Pajor Gáspár Moses Mendelssohn-fordításáról (a címe: *Fédon*), amelyről beszélni akartam, nem lehet (nem ajánlatos, nem szabad) előadást tartani – egy olyan konferencia keretében egyébként, amely a kereszténység és a vallás kérdései köré szerveződött (csak emlékeztetőül: a Mendelssohn-kötet, s így a fordítása is a lélek halhatatlanságáról szólt). Merthogy egy ilyen konferencián fordításról nem beszélünk – válasszak más témát, akkor jöhetnek. Nem értettem az indoklás logikáját, s nem is értettem vele egyet, így aztán nem választottam más témát. Nem is vettem részt a konferencián.

Nem akarom túlértékelni ezt a kis történetet, hiszen a szervezők meg is tisztelték azzal, hogy egyáltalán meg akarták indokolni, miért nem vehetek részt a konferencián, s még az elutasítás sem volt végleges vagy bántó, hanem kifejezetten udvarias. De talán valamit mégis jelez ez az eset abból a szemléleti átalakulásból,

amelynek végpontját ez a tanulmánykötet mutatja. Mostanra immár (és végre) komoly szakmai konferencia tárgya lehetett a 18. századi magyarországi fordításirodalom, noha – ennyit talán rögzíthetünk – nem is olyan régen még nem volt ez ennyire magától értetődő.

Persze ez a kötet nem lezáró és szintetizáló mű. Annak nyilván még nem is jött el az ideje, s egy sokszerzős tanácskozási alapján megszerkesztett tematikus tanulmánykötet aligha tudná ezt a feladatot elvégezni. Inkább a terület felmérésére, a lehetőségek és a hiányok bemutatására van most szükség – s ezt ettől a munkától meg is kapja az olvasó. Szintén helyes megoldás, hogy a kötet nem elsősorban fordításelméleti megfontolások exponálását vállalta magára. Ugyanakkor számos teoretikus megfontolás jelen van az elemzések gondolati előfeltevéseiben, csupán mindez a történeti-filológiai vizsgálódás formájában mutatkozik meg. E megfigyelések között akadnak olyanok, amelyek némely ponton jelentősen finomíthatják az eddigi bevett véleményeket. Például a célnyelvi nyelvi-kulturális kontextus leírásának, analízisének az igényében jelen kötet igen érdekes módon képes árnyalni az elméleti következtetéseket, hiszen egy sajátos periódus speciális történeti anyagával szembesül.

A tanulmányok igen izgalmasak, mert számos vonatkozása kerül itt elő a fordítások lehetséges vizsgálatának. Így az érzékelt problémák éppúgy sokszínű képét rajzolják ki ennek a kutatási iránynak, mint ahogy módszertanilag is változatos a kép. Csak néhány példát említve: talá-lunk itt mintaszerű tanulmányt egy nyilvánvaló könyvsiker (jelen esetben persze egy fordítás) teljes körű filológiai feltárásáról, s Knapp Éva ezen dolgozatában

legalább annyira tanulságos a popularitás kérdésének és lehetséges okainak a felvillantása, mint az átültetés szövegszerű vizsgálatának részletei. Csörsz Rumen István és Szilágyi N. Zsuzsa dolgozata hasonló kérdésfeltevést exponál, csak mindezt egy román nyelvű ponyva magyar közegbe való átültetése kapcsán. De van itt olyan tanulmány is, a Balogh Piroskáé, amely az esztétikai szókinccs megfeleltetésének kérdéseivel foglalkozik, azaz végsősoron egy szakterminológiai vizsgálat eredményét kapjuk meg. Laczházi Gyula egy Wieland-regény fordítása kapcsán a mű eltérő esztétikai értékeléseivel foglalkozik, azaz a fordítás során megmutatózó különbségeket hermeneutikai dimenzióba emelve írja le. Lengyel Réka tanulmánya pedig módszertani szempontból nyit új távlatokat: egy, már megoldottnak tűnő fordítási probléma, egy fordítás attribulásának a kérdését veti föl újra, s ezzel a téma új aspektusait mutatja be, kihasználva az internet kínálta újabb lehetőségeket – s ezzel arra hívja fel mindenki figyelmét, hogy érdemes lenne újra elővenni a 18. századi magyarországi irodalomtörténet kapcsán azokat a filológiai kérdéseinket, amelyekhez korábban feltétlenül külföldi könyvtárakban folytatott kutatómunka kívánczolt volna, mert a világhálón megnyíló újabb lehetőségek e problémák könnyebb megoldását tehetik lehetővé. Penke Olgá dolgozata viszont azáltal tud jelentősen újat hozni, hogy kéziratos fordítást mutat be.

A kötet egyik újdonsága abban áll, hogy a megvizsgált nyelvi érintkezések (ha nem is teljesen arányosan, de) sokrétűen vannak képviselve benne: a latin és a magyar közti fordításokat vizsgálja Csorba Dávid, Báthory Orsolya, Pintér Márta Zsuzsanna, Lengyel Réka, Knapp Éva, Polgár

Anikó, Szörényi László, Balogh Piroska és Lázár István Dávid, a francia és a magyar viszonylatokat Balázs Péter, Penke Olga, Vörös Imre, Kovács Eszter, a német átvételeket Laczházi Gyula, Bodrogi Ferenc Máté, s mutatóban akad példa a román (Csörsz Rumen Istvánék) és a szlovák kapcsolatra is (ez utóbbira Brutovsky Gabriella). Jól láthatólag tehát a latinitás áll a leginkább a tanulmánykötet reprezentálta kutatás homlokterében – s ez alapvetően jól is van így, hiszen a magyarországi 18. század kapcsán itt vannak a legnagyobb fehér foltok. Mindazonáltal az a törekvés, hogy emellé felsorakoznak más irányokat és tájékozódásokat felmutató fordítástörténeti tanulmányok, nem egyszerűen csak a kötet sokszínűségének tesz jót. Hiszen a nem latin szövegek átültetésével kapcsolatos vizsgálódások a szövegekkel való foglalkozásnak új aspektusait is fel tudják mutatni, s olyan művelődéstörténeti viszonylatokat tehetnek plasztikusabbá, amelyek nélkül aligha lehetne elképzelni a bemutatott korszak világát. Érdemes hangsúlyozni, hogy tematikusan is igen tág a kötet horizontja, hiszen az egyházi irodalom, a közköltészet, az esztétikai irodalom fordítása éppúgy helyet kapott benne, mint a szépirodalom anyaga. S említjük meg azt is, hogy a korszak népszerű és fontos olvasmányai mellett (mint például a könyvsikernek tekinthető imakönyvek) az irodalomtörténeti kánon fontos figurái is felbukkannak itt: Mikes Kelemen, Kazinczy Ferenc, Versegly Ferenc vagy Révai Miklós mindannyian külön tanulmányban kerülnek elő.

Bár a kötet alapja bevallottan egy sikeres, tematikus konferencia volt, ez a könyv mégsem egyszerűen konferenciakiadvány. A szerzők többsége tovább alakította és bővítette egykori előadását, ez jól lát-

szik a felolvasható szöveg többszörösét kitevő, kidolgozott tanulmányokon, vagy éppen olyan függelékeken, amelyek semmiképpen nem lehettek részei egy konferenciaelőadásnak. Gondoljunk csak arra a táblázatra, amelyet Balogh Piroska csatolt a tanulmányához, ez ugyanis magyar, latin, ógörög és német terminológiai szótárnak tekinthető a 18. századi esztétikai traktátusok szakkifejezéseinek a fordításához; vagy a Knapp Éva tanulmányának végén megjelenő fontos bibliográfiára a VI. Pius pápának tulajdonított imakönyv különböző kiadásairól. Az, hogy a kötet többségében sokkal kidolgozottabb tanulmányokat tartalmaz, mint amelyek elhangzottak, fontos pozitívum. Csak egy váratlan következménye van. Rosszul járnak ugyanis ebben az összehasonlításban azok a szerzők, akik megelégedtek a felolvashatóság terjedelmi kereteivel és kidolgozottsági szintjével, s nem dolgoztak többet a tanulmányukon. Mint ahogyan ez Szörényi László érdekes és informatív tanulmányában megfigyelhető. A szerző a Révai Miklós latin nyelvű verseiről szóló, kiváló dolgozatában, amely már csak a téma újszerűsége miatt is megérdemelte volna a bővebb kidolgozást, megmaradt a felolvasható terjedelmű konferencia-előadás kereteinél, s ezzel inkább hiányt és csalódottságot ébreszthet az olvasóban: hiszen itt rendelkezésre állt a terjedelem egy nagy tanulmány közlésére is, s kérdés, lesz-e ehhez a feladathoz valaha még ilyen jó alkalom, s leginkább: ilyen jó szöveggörnyezet.

A tanulmánykötet módszertani sokszínűségét mutatja az is, hogy békésen megférnek benne a filológiai kérdések alapos tisztázásának lépései (erre példaként Csörsz Rumen Istvánék, Lengyel Réka vagy Knapp Éva tanulmányai em-

líthetők), de megfigyelhető az is, ahogyan más tanulmányok a fordításokat létrehozó vagy éppen felhasználó társadalmi környezetre fókuszálnak (ilyenek például Csorba Dávid vagy Hegyi Ádám dolgozatai). Emellett komoly eredményekre vezet, ahogy néhány szerző egy-egy szövegnek az alapos összevetésére vállalkozik a forrásával: ilyen például Polgár Anikó és Szörényi László tanulmánya a líra, Hege-dűs Béla tanulmánya pedig a prózaepika kapcsán.

Ha az ember, ahogyan ez egy recenzióban szokás, a hibákat akarja szóvá tenni, örömmel rögzítheti: a kötetnek igen gondos a szerkesztése és a szöveggondozása. Csak két apróságra hívnám fel a figyelmet. Lukácsi Zoltán és Lukácsi Márk azonos személy (a névmutatóban külön szerepelnek), csupán a Márk keresztnév a korábban bencés (jelenleg világi pap) szerző korábbi szerzetesi neve, amelyen korábban publikált. Valamint a Gintli Tibor szerkesztette *Magyar irodalomtörténet* című kötetet nem Szegeden adták ki, hanem Budapesten. Nem is értem, hogyan került a téves adat egy címléírásba (318), amikor a könyvön semmi tévesztésre vagy félreértésre okot adó elemet nem látni.

S egyáltalán nem hibaként említem, csupán mint továbbgondolandó ötletet, hogy Brutovsky Gabriella cikkében szerepel az az állítás, hogy Kazinczy jól tudott szlovácul (287). Ez egyáltalán nem magától értetődő kijelentés, bár a lényegével aligha vitatkoznék: a *Fogságom naplója* két aprócska szöveghelye valóban mutatja azt, hogy Kazinczy tudott kommunikálni szlovácul (erre lásd a kritikai kiadást: KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011, 79, 82). Arra azonban ezek az adatok nem elegendők, hogy

Kazinczy nyelvtudásának mélységét és kiterjedését megítéljük, tehát aligha van alapunk arra, hogy „jó”-nak minősítsük ezt a nyelvismeretet. Szükség lenne arra, hogy majd valaki, lehetőleg egy tapasztalt szlovakista módszeresen áttekintse a Kazinczy-hagyatékot ebből a szempontból, újabb releváns nyelvi adatok után kutatva (e munkához a kritikai kiadás eddigi kilenc kötete már jelenleg is adhat muníciót). Egy dolog azonban már jelenleg is bizonyosnak látszik, legalábbis a *Fogságom naplója* alapján: Kazinczy számára legfőljebb hétköznapi, nélkülözhetetlen kommunikációs eszköz lehetett a szlovák nyelv, de nem olyan nyelvtudás, amelyet mint becsült ismeretet és tudást érdemes számon tartani. Hiszen a *Fogságom naplójának* még az egyik rövidke, szlovák szövegtöredékét is lefordította Kazinczy, vagyis nem várta el, hogy az olvasó megértse (KAZINCZY, *i. m.*, 79) – ezt pedig a latin, német és francia nyelvű részeknél soha nem tartotta szükségesnek.

S ha már Kazinczyról és a *Fogságom naplójáról* esett szó: Lengyel Réka tanulmányában szerepel az az adat, hogy „a budai német színjátszótársulat első magyar nyelvű bemutatóján, 1784. november 14-én éppen Kónyi egyik fordítását, a *Gróf Valtron avagy a szubordináció* c. darabot adta elő” (145). Tán azt is érdemes azonban számon tartani, hogy majdnem tíz évvel később, az Első Magyar Játékszíni Társulat Martinovics Ignácék kivégzésének estéjén, 1795. május 20-án ugyanezt a darabot játszotta Budán.

Nyilván még számos aprócska adalékkal lehet bővíteni a kötet tanulmányainak világát, de mindez inkább azt mutatja: egy igen fontos, komoly tudományos értékkel rendelkező, kezdeményező jelentőségű munkával gazdagodott a magyarországi

vállaltan nem rendeződnek egy monográfia fejezeteivé, hiszen „ennek tárgyi feltételei hiányoznak”, az életrajz kronológiáját követő „tanulmányfüzér” (8) viszont így is lefedi Cholnoky veszprémi és budapesti pályafutását. A könyv megjelenésének évében úgy fogalmaztam volna, hogy a jelen gyűjteményes kötet egy majdani monografikus feldolgozás megkerülhetetlen előkészítéseként olvasandó vagy használandó fel – mindezt *Az esthajnali csillagénál szerényebb terjedelmű, részben más fókuszú kismonográfiám (Cholnoky Viktor, a szépíró. Írásgyakorlatok – publikálási stratégia – korai recepció*, Balatonfüred, Tempevölgy Könyvek, 2017) elkészítése után már teljes bizonyossággal kijelenthetem.

A *hasbeszélő* és az *Új világ* című Cholnoky-szövegekről szóló elemzések bizonyos értelemben kivételeknek számítanak, hiszen Lengyel András inkább Cholnoky egyes időszaki kiadványokhoz és prominens személyekhez fűződő kapcsolatait, illetve a szerző írásaiban megjelenő érdeklődési köröket, fő tematikai egységeket járja körül. Ezek egyike, az Amanchich Trivulzió nevű főhős köré szőtt történetfüzér már régóta vezérfonala a Cholnoky-rekanonizációnak, főleg, hogy – alátámasztva Kosztolányi mint erős *brand* szerepét Cholnoky Viktor egyidejű és utólagos hatástörténetében is – Esti Kornél előképének is tekinthető. A Hét 1906. július 29-ei (30.) számának nevezetes *Innen-Onnan* rovatában *Amanchich Antonio* címmel megjelenő rövid névtelen írás joggal köthető Cholnokyhoz, aki az Esti Kornélt megteremtő Kosztolányihoz hasonlóan Lengyel szerint „saját magát is belevetítette az Amanchich névvel jelzett novelláiba” (135). Ehhez kapcsolódik Cholnokynak az ugyanebben a rovatban > jellel publikált, több száz szövegből

álló, „magyarázó értékű dokumentációként” (270) értékelhető korpusza, amelyre szintén Lengyel hívta fel a figyelmet, megadva az alaphangot a szerző publicisztikájának mélyrehatóbb tanulmányozásához. Egy másik tanulmány (*Meddig volt A Hét segédszerkesztője Cholnoky Viktor?*) a szerzőnek a Nyugat előtt már szűk két évtizeddel korábban elinduló modern irodalmi orgánumban betöltött szerepét vizsgálja, míg *A „kifordult tény” alakzata: Kosztolányi, Cholnoky Viktor és A Hét* című írás legalább annyira szól a két szerző kapcsolatáról, mint Cholnoky publicisztikai tevékenységéről, vagy a honi Shakespeare-kultuszban vagy kultuszépítésben betöltött szerepéről. Ugyanitt találhatjuk meg azt a hivatkozásban elbujtatott, de lényegi megjegyzést is, miszerint Kosztolányi nemcsak az előbb említett novellában, de *A léggömb elrepül* című kisprózában is „mestere” alakját örököltette meg (169–170).

Cholnoky anonimitásához és *A Hét*-hez egyszerre kapcsolódik az a „tényfeltáró” vizsgálat, amely a szerző Népszavában vállalt szerepére koncentrálna. A korabeli viszonyokról árul el egyet s mást, hogy – az itt bővebben nem bemutatható, Lengyel által módszeresen, filológiai pontossággal rekonstruált összefüggésrendszer nyomán – a több, egymással eltérő politikai-ideológiai horizonton mozgó időszaki kiadványban való permanens jelenlét csak a mai szemmel alakítható folyamatos, törések nélküli történetté. Ehhez hasonlóan (még) feltáratlan eseményről szól *Az „elgondolhatatlan kiméra”: Az első magyar újságírósztrájk és Cholnoky Viktor* című tanulmány, amely a sztrájkban résztvevő, mivel az 1912-ben a Pesti Naplónál (is) dolgozó, majd a lapban a sztrájkot követően rövid írást publikáló Cholnoky kapcsolódó tevékenysége mellett az egye-

dülálló esemény részletes eseménysorát és korabeli recepcióját kíséri végig. „Nem kétséges, a *Pesti Napló* szerkesztőségének sztrájkja során nemcsak a lapkiadónak és újságíróinak a küzdelme bontakozott ki, hanem ezzel párhuzamosan s ezen túlmenően maga az alapprobléma: laptulajdonos és bérmunkás újságíró viszonyának ellentmondásai is érzékelhetővé váltak” (310). Bár az írás közvetlenül nem szövegekről szól (még ha elkerülhetetlenül korabeli források elemzéséhez kell is folyamodnia), a korabeli szövegek létrehozását és megjelenését alapjaiban meghatározó „instancia”, a sajtó nevezetes „fejleményének” bemutatásával – a korabeli karrierlehetőségek megismeréséhez adott implicit hozadékokon át – nagyban hozzájárul ahhoz, hogy Cholnoky Viktort és társait természetesebben helyezhessük el működésük elsődleges kontextusában.

A Nyugat előtti irodalmi mezőnek az 1904-ben alapított *A Nap* is része volt, még ha ebben a szerkesztők nem elsősorban az irodalmi tartalmat is közvetítő tárcarovatnak szántak főszerepet, hanem a rikoltozó betűkkel szedett vezércikkeknek, illetve a szenzációsajtó műfajába sorolható „bulváros” híreknek és riportoknak. Cholnoky 1905 és 1907 között számos vezércikket jegyzett a lapban, Lengyel ezeket összeolvasva próbálja élesebb kontúrokkal megrajzolni a politizáló Cholnoky „disszonáns” (124) képét. Cholnoky Viktort sok más mellett archaizáló jellegű, mesés-mitológiai kontextust idéző elbeszélései, kalandregénybe illő sorozathőse, valamint az álom vagy álomszerűség gyakori tematizálása okán előszeretettel sorolják a modernség diskurzusaiba joggal beleérthető folytatódó romantika vagy posztromantika alkotói közé. A „sok más” közé tartozik a 19. század ismert

kultusz történeti fejleménye, a kábítószerrek „globalizálódása” is. Az „*alkohol gyilkos angyaláról*” szólva Lengyel *A ruah* és a *Horváth Ádám* című írásokat elemezve mutat rá arra, hogy Cholnoky szenvedélybetegségekkel kapcsolatos allúzióit szélesebb szociokulturális kontextusban kell elhelyezni ahelyett, hogy egyszerűen csak az önpusztítás vallomások jeleiként, lélektani dokumentumokként értelmeznénk őket.

A két bevezető tanulmány a kötet erősebb blokkjaként értékelhető, hiszen a filológus nyomozói-nyomolvasói tevékenységére a Cholnoky fővárosi „berobbanása” előtti évek feltérképezése során volt – nyomok, illetve összeszedetlen nyomok hiányában – a legnagyobb szükség. A rövidebb, folyóiratban is megjelenő írásban az író budapesti „megkapaszkodásáról” olvashatunk. A kiindulópontot testvére, László 1917-es, a Nyugatban megjelenő szövege jelképezi, Lengyel pedig kisimítja, magyarázza, olykor korrigálja a passzust, igaz, ehhez a korabeli lapokban eddig lappangó Cholnoky-szövegeket kell felszínre hoznia, de ugyanúgy el kell mélyednie a másik testvér, a híres földrajztudós, Cholnoky Jenő 1940-es évek elején írt feljegyzésében, ahogyan a korabeli fővárosi cím- és lakásjegyzék különböző kiadásaiban is. Hasonlóan összetett forráskorpusz reaktiválása szükséges a vidéki karrier bemutatásához is, amelynek közel három évtizedre nyúló történetét egy hosszú és átfogó tanulmányból ismerhetjük meg. *A fiatal Cholnoky Viktor: Az elsődleges habitualizáció rétegei és összetevői* című szöveg, mint „elsődleges vázlat” „minden gyarlósága, elnagyoltsága, adathiánya ellenére” – olvashatjuk a szerény felvezetésben – „néhány alapösszefüggést már érzékelhetővé tesz. Lehetővé teszi,

hogy az érett íróval foglalkozó értelmező munka érzékelje azt a folytonosságot s azt a diszkontinuitást, amely az 1899 előtti s utáni pályaszakasz között megvan, s a [szerző] későbbi karakterét is döntően befolyásolta” (12–13). Szó esik az apa, id. Cholnoky László irodalmi tevékenységéről, Viktor iskolai és jogáshallgatói éveiről, a tanulmányok megrekedéséről, majd újságíróként való elindulásáról (Veszprémi Hírlap), végül pedig lapalapításáról (Balatoni Hírlap). Ezek a stádiumokon keresztül pedig az eddiginél részletesebben láthatunk rá a korabeli pedagógiai viszonyokra, a helyi sajtó szerepére is. Lengyel András több Cholnoky-szöveg segítségével rekonstruálja a veszprémi lapok „ideológiáját”, a szerző ezt bírálni és megformálni kívánó szerepét – a szövegek nagy része (noha ezek egyenként nem tekinthetők teljes joggal markáns írásoknak) eddig szemernyi figyelmet sem kapott a szakirodalomban.

Lengyel olvasataiban legalább akkora szerepet kapnak Cholnoky Viktor – gyakran eddig ismeretlen – írásai, mint a recepciótörténet korabeli és utóbbi időszakban született fejleményei, de egy-egy vizsgálat egyszerre épít a publicisztikai és a szépirói tevékenységre is, reflektálva ezek szoros összetartozására az életműben. Emellett Cholnoky egyszerre jelenik meg okként és okozatként, azaz olyan alkotóként, aki, miközben nem vonhatta ki magát a századforduló intézményes „kötöttségeiből”, folytonosan nagy hangsúlyt fektetett a fennálló körülmények formálására (a hírközlésre, a tudományos felvilágosításra, a szépirodalmat olvasók igényeinek kielégítésére, vagy éppen a Pesti Naplóban megjelenő szövegek grammatikai hibáinak kigyomlálására) is. A kötet írásai egy még mindig feltáratlan életmű

eddig homályos részleteit fedezik fel az olvasók számára, de egyúttal utat nyitnak a további kalandozásokhoz is. A tanulmányok ismeretében élesebb képet kapunk az időszakai sajtóról, de a Cholnoky családról („hanyatlástörténetükről”), Kosztolányiról, valamint a Cholnoky-kutatás egészéről is. A kötet hasonló értéket képvisel, mint Cholnoky szövegeinek első, Fábi Anna által szerkesztett kétkötetes gyűjteményes kiadása 1980-ból (*Trivulzio szeme, A kísértet*), amelytől a szerző ezredfordulós újraolvasását eredeztethetjük.

Éppen a fentiek miatt nevezhető bosszantó hibának, hogy a kötet hátsó borítóján található ismertetésben, illetve egyes hivatkozásokban Az „alkohol gyilkos anyyala”: *A narkotikumhasználat magyarázata Cholnoky Viktor írásaiban* című tanulmányra mint először itt megjelenő írásra utalnak, holott a szöveg a Kalligram 2012/12-es számában már korábban napvilágot látott (szemben *A fiatal Cholnoky Viktorral*, amely valóban itt debütál). A másik említendő tévesztés a címhasználattal függ össze. A kötetben ugyanis végig az „esthajnali csillag” idézőjeles szerepeltetésével találkozunk, kivéve a külső borítón, ahol ráadásul az alcím (*Vázlatok és adatok Cholnoky Viktorról*) is a szerzői név toldalékos változatára rövidül. (Igaz, átvitt értelemben a borító „megoldása” azt a várakozást vetíti előre, hogy Cholnoky Viktorról a jövőben egyre kevésbé beszélhessünk az őt respektáló kortársak, például Kosztolányi hangján.) Sok érv szól ez ellen, köztük a szerzői akarat is, de a kötetet mégis monográfiaként illesztem be Cholnoky Viktor recepciótörténetének jelentős állomásai közé.

Wirágh András

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet